

Az új világ

Mitől új? A „szép új világ” kifejezés Aldous Huxley azonos című korszakos műve által híresült el, és él velünk azóta is, számtalan parafrázisban, formában és jelentéssel. Üzenete komplex: használatos mind negatív, mind felmagasztaló attitűddel, alkalmazzák ironikus célzattal, és végletesen pesszimista víziók közvetítésére. Leginkább az utóbbira, hiszen az eredeti, a „komolyan” optimista jelentés legfeljebb még a 19. század álmaiban élt, a huszadik gyorsan gondoskodott a markáns jelentésmódosulásról.

Manuel Castells víziói

Manuel Castells *Az identitás hatalma* c. könyvében¹ megdöbbenő következetességgel leplezi le és ennél is meglepőbb könnyedséggel ábrázolja a hagyományos nyugati világ, a jóléti kapitalizmus, a liberális demokrácia, a nemzetállamok és a hagyományos identitások válságjelenségeit. Okok, okozatok, történeti áttekintés, összegzés és várható kilátások mind ott sorakoznak közérthető és logikus okfejtéseiben, miközben állításait nem felejtí el gazdagon és megbízhatóan dokumentálni. Munkája már csak ezért is megkerülhetetlen és különösen figyelemreméltó, mert bár a leírt jelenségek megítélésében korántsem semleges, ábrázolásukban maximálisan korrekt. Nem rejti véka alá, hogy a nemzetállamok idült válságát a globális hálózatok korában személy szerint pozitívumként értékeli, ennek értelmében pedig rokonszenvez az azok pilléreit jelentő hagyományos identitások, a család, a nemzeti és vallási közösségek lebontását célul kitűző mozgalmakkal. Megérti és korrekt módon feltárja azonban azoknak a tömegeknek a motivációját is, amelyek a globalizációban világuk összeomlását, értékmentő identitásukban pedig végső menedéket látnak. Ezt a tárgyyszerű szemlélet-

módot fenntartja a szélsőséges jelenségek és mozgalmak esetében is. Márpedig egy ilyen módon összeállított elemzés nem kevesebbet, mint az olvasó/felhasználó saját értékítéletét teszi lehetővé. Ritka nagylelkűség ebben a tárgykörben! És persze nem lenne illendő visszaélni vele... Meggyőződésünk szerint nem visszaélés, hanem éppen a szerző által felkínált lehetőség, hogy ki-ki saját értékrendje szerint értelmezze a kapott információkat, azaz ugyanazon gondolatmenetet akár egy másik szálon gondoljon tovább. (Hiszen a szerző is számos helyen leszögezi, hogy a történelem egyáltalán nem lezárt entitás, a személyes meggyőződése szerint kívánatos végkifejlet egyáltalán nem az egyetlen és szükségszerű út.) Amit viszont feltétlenül el kell tanulnunk tőle, az a tények és vélemények tisztelete, a korrektség, akár súlyos véleménykülönbségek esetén is. Castells ebben kétségkívül járható utat mutat: az általa összegyűjtött nagyszerű tényanyagból egy más eszmei alapokon álló olvasó talán merőben más következtetéseket von le. Megteheti, mert magukkal a tényekkel nem kell vitatkozni, azok hitelességét nem szükséges kétségbe vonnia, éppen a szerző korrektségének köszönhetően. A világ azonban összetett és sokszínű (éppen Castells tárja fel bravúrosan), mindenképpen legitim tehát az ugyanarról a jelenségről alkotott különböző vélemény. Vagyis ki-ki eldöntheti, hogy a globalizáció kíméletlen tarolásától vagy a halódó nemzetállamok újrakedésétől fél-e inkább. Nem vagyunk egyformák, félelmeink sem azok.

Manuel Castells premisszája az új világről a *hálózati állam*. Cél, következmény, lehetséges végkifejlet? Erre a kérdésre ő maga sem kíván egyértelmű választ adni, mert túlságosan tiszteli a tényeket ahhoz, hogy jóslatokba bocsátkozzon. Az információs technológia forradalma és a ka-

¹ Manuel Castells: *Az identitás hatalma*. Gondolat – Infonia, Budapest, 2006

pitalizmus átstrukturálódása hozza létre ezt az új társadalmat, amelyet a stratégiai gazdasági tevékenységek globalizálódása és a szerveződések hálózati formája jellemez. „Akár szép, akár nem – új világ született” – állítja. Azt azonban nem rejti véka alá, hogy személy szerint a régi rend lebontásával járó, új koncepciónak szurkol. Éppen ez a nézőpont teszi különösen értékesé elfogulatlan elemzéseit az ezredforduló társadalmi mozgalmairól. Az ismert világ (újfent) eresztékeiben recseg-ropog, valamennyi szilárdnak hitt érték és norma megkérdőjeleződik, rémülettel töltve el az emberek egyik felét, csodálkozással vagy éppen ujjongással másokat.

Ugyanakkor élnünk kell a gyanúperrel, hogy a társadalmi diskurzus és a magasra csapó indulatok valójában nem is a tényleges dilemmákról szólnak. A tömegek, amelyek tüntetnek, felvonulnak, tiltakoznak és felháborodnak, talán nincsenek is tisztában még a kérdésekkel sem, nemhogy a válaszok ügyében kompetensek lennének. A tömegeket használják, az őket alkotó individuumok pedig elhiszik, hogy saját véleményük, meggyőződésük van. A manipuláció eszköze természetesen (a jól bevált) média, amelynek eszköztára azonban jelentősen bővült és egyre bővül. A tömegmédia után a közösséginek nevezett médiafelületek sokszorosan ütőkéesebbek, mint elődeik, ráadásul tovább fokozzák az illúziót, hogy az egyén ténylegesen beleszólhat a világ dolgainak alakításába. A színpompás díszlet ehhez nagyon is adott, az újfajta manipulációk pedig minden korábbinál kifinomultabbak.

Castells hisz a hálózati média pozitív erejében, és hosszan sorolja a példákat, amikor a korábbi típusú tömegmédia manipulációit sikeresen megghiúsították a hálózatot újszerűen használó spontán mozgalmak. Azt viszont ő is sejti, hogy ehhez tényleg HIT kell, mert egyrészt sokasodnak a jelek, hogy ezt az új eszközt is lehet éppen úgy rosszra is használni, mint bármi mást. Erősen leegyszerűsítve, nagyon valószínű, hogy a régi bölcselkedéshez jutunk: ahogyan a kés a sebész kezében életmentő műszer, a martalóc kezében gyilkos fegyver. Netán – hogy közelebb oldalazzunk az egyik legfőbb vitatott problematikához – a nemzet és a nemzetállam nem is olyan rég még a legkorszerűbb liberális haladó eszme volt, amelynek segítségével maradéktala-

nul sikerült lerombolni a feudális társadalom évezredes rendszerét. Aligha lehet tehát a hálózati társadalom afféle önmagában ható csodaszer, észszerűbb azt feltételezni, hogy kétségkívül új és számtalan lehetőséget hordozó, minden bizonnyal minden korábbinál globálisabb jelenség. Előjelet hozzárendelni nehéz, mert természetéből adódóan irányítani is igen nehéz. Ez alap tulajdonságának tűnik, ha optimisták vagyunk, legfőbb erényének is beállíthatjuk, de ugyan ezért akár félelmetesnek is láthatjuk. (A jövő társadalmi modellje egy irányíthatatlan szisztémán alapszik?!) Azok, akik dühödtt vehemenciával a „régirend” feltétel nélküli lerombolásán dolgoznak, nyilván fel sem teszik ezt a kérdést. A régi, lerombolásra ítélt világ értékrendje tűzzel-vassal kiirtandó, még akkor is, ha történelmi pillanat éppenséggel nem kedvez az efféle kísérleteknek. (Ha egy társadalom, amely önvédelmi képességeit leépíti, miközben az egyre nyomasztóbb számbeli fölényre szert tevő, az ő megsemmisítését egyik fő célként megjelölő ellenség döngeti a kapukat, minden megfontolás szerint pusztulásra van ítélve.)

A nemzetállam és a hagyományos nyugati társadalmi rend felszámolására több, eleinte marginálisnak hitt mozgalom és társadalmi csoport esküdött föl. Ma már jól látható, hogy ezek a mozgalmak igenis képesek alapjaiban megingatni a hagyományos társadalom legfőbb pilléreit. Az is nyilvánvaló azonban, hogy csakis a média révén és annak hathatós támogatásával rendelkeznek ezzel az elsöprő erővel. Okkal merül fel tehát a gyanú, hogy mégiscsak irányított folyamatokról van szó, vagyis manipulációról. A hatalmi góccok a gazdasági erővonalak metszéspontjaiban alakulnak ki, ott kell tehát keresnünk a nagy globális manipuláció mozgatóit is. Lehet ezt összeesküvés-elméletnek nevezni, de egy röpke pillantás a világra akár arról is meggyőzhet bárkit, aki némi józan belátással rendelkezik, hogy az összeesküvés-elméletek vak visszautasítása és tagadása maga is összeesküvés-elmélet.

(Egyébiránt a globális gazdasági világrend aktorai és szószólói nem is tagadják, hogy céljuk saját értékrendjük és érdekhálózatuk totális érvényesítése a világban.)

Ami viszont már tényleg nyílt manipuláció és az információs hatalommal való arcátlan visz-

szaelés, hogy megpróbálják elrejtetni a tényt, hogy a felkínált/fenyegető változások ellenében szintén tömegek sorakoznak fel. Velük szemben megszűnni látszanak a demokrácia és más fennhangoztatott elvek szabályai. A címkézés gyorsan megy, a demokrácia eszméje alapjaiban sérül, ha az érintettek jelentős része (netán többsége) nem kívánja a „haladást”, és bizonyos értékek védelmében lép fel, s eközben retrográdnak, populistának, nacionalistának stb. nyilvánítják, és egyszerűen diszkvalifikálják a porondról. Vagyis megszületett a semmilyen eltévelyedést nem toleráló „demokrácia”, a véleménykülönbségre lángszóróval ugró „PC liberalizmus”. (Végül is láttunk már ilyet, a „népi demokrácia” és „szocialista konstruktív vélemény szabadság” valami hasonlóan fura madár volt...)

Szubjektív alapozás – nemek közötti és akármiféle egyenlőség

Konzervatív vagyok, és a globalizált tőke mindent letaroló erőszakossága félelemmel tölt el. Elég baloldali vagyok ahhoz, hogy a szólamokba és hazugságokba burkolt, bolygó méretű kizsákmányolás felháborítson, és eléggé liberális, hogy féltsem individuális, szerzett jogaimat mindennek elkerülhetetlen következményeitől. Megdöbbsz a cinikus igazságtalanság, a mód, ahogyan azt egy olcsó trükkkel a politikailag korrekt beszéd maszlagjával és az emberi jogok bicskanyitogatóan álszent emlegetésével könnyedén lenyomják a tömegek torkán. Még inkább megdöbbsz, hogy ehhez éppen a baloldali és liberális értelmiség nyújt hangos legitimációt.

Castells szóhasználatával élve, restriktív identitással bírok tehát, az új világ haladó eszméivel szembehelyezkedem, és elavult kategóriákba (család, nemzet, vallási közösség stb.) kapaszkodom. Egynémely (bár nem mindegyik) progresszív identitással viszont kisebb-nagyobb mértékben szembehelyezkedem. Egyikkel sem teljesen, hiszen vagyok annyira liberális, hogy halálosan komolyan vegyem a „virágozzék minden virág” elvét. Teljesen egyiket sem negálom, és természetesen egyiket sem szeretném betiltani, ellehetetleníteni, gyökerestül kiirtani.

Nincs bajom például az egyenlőséggel, sőt. A nemek közötti egyenlőséget pedig nagyon is

fontosnak tartom. Elképesztő és elfogadhatatlan gyakorlatnak tartom, hogy azonos munkáért, azonos beosztásban a nők kisebb fizetést kapjanak, mint a férfiak. Olyannyira, hogy tulajdonképpen el sem tudom képzelni, hogy hogyan fordulhat elő jelenünkben ekkora „böszmeség”. Ha tényleg előfordul (márpedig a különböző nemzetközi kutatások és statisztikák szerint egyáltalán nem ritka, még a legfejlettebb nyugati demokráciákban sem), akkor ott akár büntetőjogi felelősség felvetése is indokolt. Nem valószínű ugyanis, hogy a fejlett demokráciák törvényeiben megtalálható a jogalap efféle diszkriminációra, tehát ha valaki vagy valamely szervezet ilyet tesz, akkor automatikusan törvényt sért. Úgy gondolom, ez az alapvető egyenlőség férfi és nő viszonylatában (természetesen nem csupán a bérezés kérdéskörében) nem megkérdőjelezhető, és ebben tökéletesen egyetérthetnek a konzervatívok, a baloldaliak, a liberálisok és a feministák. Mindössze annyit tennék hozzá, hogy ez a magától értetődő egyenlőség, meggyőződésem szerint, úgy is megvalósítható, hogy nem kell porig rombolni a családi és egyéb közösségi eszményeket és intézményeket. Az emberiséggel egyidős női-férfi szerep- és munkamegosztást sem okvetlenül. Ez a szerepmegosztás nyilván sokat változott az elmúlt százezer és harmincezer évben – miért ne változna napjainkban, amikor a változások tempójához alig tudjuk hozzárendelni a hatványkitevőket? Az ab ovo tagadás azonban esztelenség. Meggyőződésem, hogy mindössze addig lehet elmenni, hogy a józan emberi, társadalmi hasznosság figyelembevételével nyitottak vagyunk a változások irányában, és individuális szinten választható legyen bármely opció. Az olyan társadalmi mozgalmak azonban, amelyek dühödt megszállottsággal az általuk elavulttá nyilvánított struktúrák teljes lerombolására töreksenek, számomra (és sokmillió hasonlóan gondolkodó embertársunk számára) nem lehetnek az új világ példaadó és minden körülmények között támogatandó aktorai. Már csak azért sem, mert ez a fajta agresszív dominancia sérti a legalapvetőbb demokratikus jogokat – amelyek nevében éppenséggel kardot rántanak. A véleménydiktatúra akkor is diktatúra, ha szószólói száz százalékgig meg vannak győződve a saját igazukról és saját igazuk egyetemességéről és

kizárólagosságáról. (Sőt, ettől diktatúra igazán, hiszen melyik diktatúrának nincs meg ez a beteges kényszerképzete?!)

Felháborít tehát – előbbi példánknál maradva – az egyenjogúság semmibevétele a bérezés során, és mint mondtam, ezt egyszerűen bűncselekménynek tartom. Annak tartom továbbá azt is, ha más csoportokkal szemben alkalmazzák ezt az égbekiáltó igazságtalanságot. Gazember az a munkáltató, aki azonos beosztású női alkalmazottjának 20-30 százalékkal kisebb fizetést ad, mint egy férfinak. Továbbá gazember az a munkáltató, aki európai termelési kapacitását kiszervezi egy harmadik világbéli szegény országba, és az ottani munkásnak 80-90 százalékkal kevesebb bért fizet, mint az ugyanezt a terméket előállító európai munkásnak. (Más kérdés, hogy az európai munkást közben persze „leépítették” – ami újabb nem elhanyagolható gazemberiség.) Furcsa, de ez már jóval kevésbé felháborító igazságtalanságnak tűnik, legalábbis ha az uralkodó médiabeszédet és az irányított közvélemény ingerküszöbét figyeljük. Valahogy ez „kóser”, a rendszer sikerrel lenyomta az emberek torkán. Sőt, ha egy serpenyőbe teszem ezt a kétféle – szerintem teljesen egyenrangú – igazságtalanságot és diszkriminációt, akkor azt kockáztatom, hogy a nemek közötti egyenjogúság „relativizálásával” vádolnak meg.

Márpedig a diszkrimináció valós, és már csak azért is veszélyes (sőt bűn!) a szőnyeg alá söpörni, mert rendszerszintű, sőt az új világ alapvető doktrínája. Ez persze nem látszik a régi rendszert támadó mozgalmak perspektívájából – azaz látszik (mert már a Holdról is látszik...), de senki sem akarja látni. Pedig nem fantommal van dolgunk, minden látványos és fanatikus dühvel vívott nyilvános harc mögött ez áll. A média cinikus profizmussal nagyítja fel ezeket a konfliktusokat, és közvetíti azt a látszatot, miszerint ezek lennének a valódi problémák, és éppen ezzel fedeli el a tényleges valóságot.

A *keynesi modellnek* nevezett kapitalista doktrína a második világháború után olyan sikertörténet, amelyet jórészt töretlen növekedés, a fejlett piacgazdaságok aranykora jellemezett. Ez volt az a Nyugat, amelyet a harmadik világból és a

szocialista táborból oly nagy csodálattal lehetett szemlélni, és amely egyben a '90-es évek rendszerváltásaiban is a vágyott jövőt jelentette. A sors különös fintora, hogy mire ezek a rendszerváltások lezajlottak, a jóléti kapitalizmus csillaga éppen leáldozott, a modell „kifűjt”. A rendszerváltó államok és népek az álmodott jólét helyett megélhették, ahogyan a szabályozás béklyóiból kiszabaduló tőke minden skrupulus nélkül kiforgatja őket még a maradék vagyonkájukból is, gyáraikat, mezőgazdaságukat (bagóért) jórészt csak azért vásárolja meg, hogy leépítse, piacukat megszerezze, és a kiszolgáltatott olcsó munkaerőt rabszolgamódra használhassa (már ha egyáltalán használja). Tény, hogy a kapitalizmus átalakítása természetesen nem ezt a célt szolgálta, és megváltozott a világ „otthon” is. A tőke, az időközben kiépült globális hatalmat képviselő aktorok segítségével, hatályon kívül helyezte azt a társadalmi szerződést, amely a tőke és munka között évtizedek óta fennállt, és amely a már említett növekedési modell stabilitását biztosította. A 19. és 20. század nagy társadalmi mozgalmai végül valamilyen módon győzedelmeskedtek, az egyik, a szocialista-etatiszta vonal pirruszi győzelemnek bizonyult, és elbukott, a másik, a jóléti kapitalizmus egyedül maradt a porondon, de alig élte túl vetélytársát. Az előző bukás nagyon látványos volt, a másodikat azonban a tömegek alig tudatosították, pedig igazán az ő bőrükre ment a játék. Megszaporodtak ugyan a hírekben a *globális* kezdetű szóösszetételek, de az átlagos médiafogyasztó aligha gondolta végig, hogy ez milyen következményekkel jár majd mind a világ egészére, mind pedig közvetlen környezetére és saját életére. Ki figyelt vajon arra, amikor a Nemzetközi Valutaalap (IMF) az 1980-as években új pénzügyi doktrínát kezdett követni, és a pénzbeáramlás mesterséges korlátozásával az általa renitensnek ítélt afrikai és latin-amerikai országokban csökkentette a béreket és az importot (mély válságba sodorva őket), annak érdekében, hogy a globális tőkefelhalmozás feltételei homogénizálódjanak az egész világon?² A másképpen renitens Japán sokáig a technológiai fejlődés és a kooperáció útján próbálta megőrizni versenyképességét, és nem volt hajlandó a kizsákmányo-

² Manuel Castells: *A hálózati társadalom kialakulása*. Gondolat – Infonia, Budapest, 2005, 55. o.

ló doktrína átvételére, de a nemzetközi nyomás végül ott is kikényszerítette a termelő beruházások külföldre telepítését és a védelem nélküli másodlagos munkaerőpiac kiszélesítését. A legfejlettebb kapitalista országokban tehát végleges politikai vereséget szenvedett a szervezett munkaerő, az OECD-országok diktálta gazdasági fegyelem pedig kötelezővé vált. A globális pénzpiacok kialakulásával a független nemzeti pénzügyi politika ellehetetlenült, így a kulturális, történelmi és egyéb különbségek ellenére az egyes országok kénytelenek az új játékszabályokhoz igazodni. Ezek a diktált szabályok tehát mindenkire kötelezőek és megkerülhetetlenek, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy mindenki számára kedvezőek. A tőke végre megszabadult a szabályozás láncaitól, és egyetlen, természetéből adódó céljára összpontosíthat: ahol lehet keresni egy centet, azt meg is teszi, függetlenül attól, hogy milyen társadalmi, ökológiai, humanitárius stb. árat kell fizetni érte. Az új kapitalizmus valódi arca egyáltalán nem barátságos, éppen ezért bújják a média vigyorgó, figyelemelterelő maszkja mögé.

Az új világ kapcsolata a médiával és az információs technológiával azonban korántsem korlátozódik erre a számára nélkülözhetetlen tömegmanipulációs szerepre. Az újfajta kapitalizmus genezisében közvetlenül meghatározó szerepe van a hálózatosodást lehetővé tevő információs technológiának. Az informacionalizmus³ összekapcsolódik a kapitalizmus kiterjesztésével és megújításával, mint ahogyan az iparosítás is magával vonta az ipari termelési mód kialakulását.

Az individualizmus tündöklése (és bukása?)

Kezdjük a végén: a fogyasztói társadalomnak részben célja, részben pedig járulékos következménye volt az atomjaira hullott, elidegenedett egyénekből álló közösség, napjainkban azonban úgy tűnik, hogy éppen a leginkább közösséginek

tekintett információs hálózatok veszélyeztetik az évezredek alatt kiépített egyéni identitást. A globalizáció és az identitáskeresés között fokozódik a feszültség. Raymond Barglow paradoxona szerint miközben a hálózatosodás és az információs rendszerek gyarapítják a szerveződés és az integráció lehetőségét, felbomlasztják az önálló, független személyiség hagyományos nyugati eszméjét. Ilyenformán a technológia éppen azt a világszemléletet rombolja le, amely kialakulását korábban nagyban segítette, és amely nevében a technológiát használók ma is agilisen fellépnek. Vagyis ez az eszköz azokat is átveri, akik látszólag tudatosan használják, mégpedig fegyverként, éppen a túlzottan individualista, elidegenedett világot elutasítók ellenében. Ebben a tekintetben, úgy tűnik, hasonlatos az atombombához, amely a legyőzöttet és a győztest egyaránt elpusztítja. Az én válsága egyrészt az elszigeteltség reménytelenségében gyökerezik, és a hálózatok nyújtotta új, kollektív identitások vonzereje óriási, a lehetséges kapcsolatok szinte korlátlan száma pedig növeli az illúziót. Másrészt a lerombolt hagyományos identitások helyén keletkező új egymagában is előidézheti az újak felé fordulást, akár kritikátlan vagy fanatizált formában is, ami megmagyarázza a radikális vagy fundamentalista ideológiák drasztikus mértékű sikerét. Az, hogy a hálózati identitások valójában csalódást okoznak, és nem pótolják a valós kapcsolatokon alapuló „elavult” társaikat, ma még nem igazolható tény, de számos jel erre utal.

Az egyéni identitás görög filozófusok által kidolgozott eszméje hosszú fejlődésen ment keresztül az elmúlt kétezer évben. Meg kellett küzdenie a kereszténység kollektív világvégével, amelyet Szent Ágoston vésett kőbe, és amely évszázadokig hatott.⁴ Az egyén háttérbe szorul, s bár birtokában van a szabad akaratnak, nem ismerheti a kozmikus magányt, hiszen Isten mindenütt és mindenkor vele van. Ez jótékony hatással lehet az elveszett középkori emberre, olyan menedék, amelyre nagy szüksége van a

³ Castells kifejezése az industrializmus analógiájára, amely a növekedésre, az output maximalizálására összpontosít, miközben az informacionalizmus a technológiai fejlesztésre, a tudás felhalmozására és az információfeldolgozás terén a komplexitás egyre magasabb szintjének elérésére irányul.

⁴ A kereszténység ismeri és elismeri az individualitást: az ember egyed, szellemisége révén azonban az általános része is. Szent Ágoston óta az önmagába tudatosan zárkózó én a bűn fő forrása.

káoszban. Magány és szorongás nélkül viszont nincs alkotó kétely és nyugtalanság, az ember tehát másodszor is kitör a neki szánt paradicsomból, és kalandra indul. A nyugtalan lelkek számára feloldhatatlan dilemma feszül a lelkükben érzett melankólia és az annak még csak lehetőségét is tagadó üdvitan között. Majd csak Aquinói Szent Tamás hoz némi könnyítést, aki a lélek egyediségét kiegészíti a test egyediségével. Mivel a lélek természeténél fogva, egyedisége ellenére végtelenné tud válni, az igazi (ámde egyben korlátolt) egyediség az anyagi testhez kötődik. Ezzel némileg sikerül horgonyt vetni az anyagi világban, és a lélek egyedisége is fenntartható, hiszen: „*A test nem tartozik a lélek lényegéhez, a lélek legbensőbb lényege szerint egybekapcsolódik a testtel.*” (Summa theologica I. q 75. a. 7.) A teremtmények a Teremtőtől való függésük mellett teljes autonómiával is rendelkeznek, Isten ugyanis tiszteletben tartja minden teremtmény sajátos létmódját, és ebből a sajátos létmódból eredeztethető törvényszerűségek szerinti cselekedeteit.

Az alapvető dilemma viszont még nem oldódott fel, a test egyedisége a lélek által felmagasztosul, a vágyott magány mélységeibe tekintve azonban a teremtett ember beleszédül. Odáig merészkedik, hogy önmagát emeli abszolútummá, de ekkor Isten magányával szembesül, ami feloldhatatlanul nyomasztó. Újra és újra kénytelen belátni, hogy a metafizikai magány ebben a zárt világban csupán megfoghatatlan vágy maradhat, de nem tud lemondani erről a vágyakozásról. Tagadna mindent, de nem létezik végső, mindenre kiterjedő tagadás, ezért itt is kénytelen beérni a tagadás vágyával. A középkori melankolikus lázadó számára nem akadt kiút ebből a körből, legfeljebb a végső önmagába fordulás vagy az örület. Ezen már csak a reneszánsz ember, a *maga sorsáért felelős* ember tud túllépni, de az ő osztályrésze is fájdalmas magány, talán minden eddiginél félelmetesebb magány. A világot ő maga teremti, de tudja, hogy bukásra van ítélve, hiszen a magányosan teremtett saját világ kizárólag az ő világa, más világokkal nem érintkezik, és roppant kísérletét sem a menny, sem a föld nem méltányolja. Aztán Petrarca „feltalálja”

a világfájdalmat. Innen pedig már egyenes, bár – mondanunk sem kell – továbbra is gyötrelmes út vezet Nietzschéig.

Az újkori individuum magánya mélyen benne gyökerezik a középkor és a reneszánsz autonóm emberének dilemmáiban. „Aki abszolút autonóm létezésre törekszik, azt (nem maga választotta) magány és csend veszi körül, és alkotásának az az ára, hogy semmi egyébbről nem vehet tudomást.”⁵ Közvetlenül szembe kell néznie a kérelhetetlen halállal, és nap mint nap megtapasztalnia, hogy a tudás végtelen, soha nem csituló szomorúság: a tudatlanság tudata.

Ebből a rendkívül szomorú és kilátástalan szellemi alaphelyzetből kreálta azután a modern, ipusztériális kor a maga felszínes, öntelt és harsány individuummodelljét, amelyet járványszerűen elterjesztett a javak és élvezetek szüntelen és mértéktelen fogyasztására kondicionált embertömegek között. A gyanakvás és a csömör (a rendszer működőképességét messze nem veszélyeztető mértékben való) megjelenése megjósolható volt, és ezeket a jelenségeket detektálták is az arra hivatott figyelő szervek. Az azonban alighanem mindenki számára meglepő, hogy éppen amikor a régi hagyományos rend alapjai látszanak megrendülni, a mindent elsöpörő új fegyver, a média határfokát meghatározó digitális hálózatok fogják kikezdeni az újfajta individualizmus alapjait.

Mi a valódi cél?

Amikor feminizmusról, leszbikus- vagy melegmozgalmakról, még inkább, ha a környezetvédelemre szakosodott civil szervezetekről esik szó, a haladás jegyében pozitív attitűddel fordulunk feléjük. A sokszor ugyanezeket a mozgalmakat többé-kevésbé gyűjtőhalmazként magába foglaló antiglobalizációs megmozdulásokat viszont már több ambivalenciával kezeljük – pontosan úgy, ahogyan azt a mainstream média sugallja. Mindezen társadalmi mozgalmak alapüzenete ugyanis a legtöbb ember számára elfogadható, olyasvalami, ami mellett (legalábbis elvi szinten) maga is kiállna. Nagy kérdés azonban, hogy az alapüzenet mennyiben felel meg a

⁵ Földényi F. László: *Melankólia*. Kalligram, Pozsony, 2003, 152. o.

tényleges célkitűzésnek, és ezzel a céllal vajon a társadalomalkotó egyének hány százaléka ért egyet ténylegesen. További kérdések sora vetődik fel, ha nem csupán egyéni szinten, hanem a társadalom bizonyos szegmenseinek és csoportjainak szemszögéből vizsgáljuk ugyanezt, abból kiindulva, hogy amennyiben ezek a mozgalmak olyan célokat tűztek ki, amelyek direkt vagy indirekt módon éppen bizonyos, önzonosság-tudattal és érdekvédelmi reflexszel rendelkező csoportok normái ellen irányulnak, akkor az ütközés és konfliktus elkerülhetetlen. A régi rend elemeit vagy egészét lerombolni kívánó mozgalmak persze nem is rejtik véka alá, hogy a társadalom egészének megváltoztatását tartják kívánatosnak. Miközben gyakran éppen a demokrácia és a szabadság nevében lépnek fel, és furcsamód ezzel igazolják erőszakosságukat is, megvonják a jogot az általuk retrográdnak ítélt csoportoktól a védekezésre és végső soron a pusztá fennmaradásra is. (Ezeket a mozgalmakat immár nem érdekli az Egyesült Államok jogi gyakorlatában oly gyakori egyenlőség kontra szabadság vita. A szólásszabadság védelme fel sem merül, ha az övékkel ellentétes véleménnyel találkoznak. Éppenséggel nagyon is jogosnak, sőt magától értetődőnek találják, hogy „az egyik résztvevő számára engedélyezettek a ketrecharc módszerei, miközben a másik köteles betartani a sportszerű ökölvívás szabályait”.⁶ Vagyis, a harcos liberális csoportok bármilyen eszközt, így a legszélsőségesebb verbális támadásokat – pl. az ellenvéleményen levő „lenácizását” is megengedhetik maguknak, míg az általuk elvárt, polkorrekt beszédétől való legkisebb eltérésre is heves hisztériával reagálnak.) Ez a nyílt, kérlelhetetlen erőszakosság azonban mégsem nyilvánvaló mindenki számára, ahogyan a végső célok (és következmények) sem azok. Az azonos érdekelttségű globális rend és annak hű rohamosztagosai, a tömegmédiá meghatározó aktorai ugyanis jól kidolgozott módszerekkel hitetik el a manipulált tö-

megekkel, hogy min illik és min nem illik felháborodni, függetlenül akár a legnyilvánvalóbb saját érdekeiktől is. Eközben valószínűsíthető, maguk a szóban forgó mozgalmak tagjai és támogatói sincsenek tisztában a célokkal és következményekkel. A jól kitalált lózungok és részcélok számukra éppen úgy megtévesztőek lehetnek, mint a szélesebb közönség számára. Az, hogy hosszú távon akár saját maguknak vagy utódaiknak is kárt okozhatnak, már szintén divatjamúlt gondolkodási sémának számít, és nem is érdemel egyebet legyintésnél. (Amikor egy olajipari nagyvállalat pénzel jó nevű kutatókat, hogy dolgozzanak ki környezetvédelmi programot a trópusi őserdő egy-egy kicsiny szegletének védelmére, aztán ezt a környezetvédelmi Patyomkin-falut mutogatva tarolnak le néhány száz kilométerrel odébb fekvő, országnyi méretű esőerdőt, az már nem is számít különösebben nagy manipulációnak és átverésnek. Jól megfizetett sajtómunkatársak hadai fognak hosszasan lelkendezni a példamutató kezdeményezésről, jól megfizetett tudósok adataira hivatkozva, és a környezetvédők is ünnepelni fogják győzelmüket. A letarolt erdőkről és nyersolajjal elárasztott halott vizekről nem készülnek felvételek, mert egyrészt ott lőnek a kíváncsiskodókra, másrészt pedig a riporterek, környezetvédők autót és repülőit is az az olaj hajtja, amit ott kitermelnek. Ez is egy globális színjáték.⁷)

Reakciók a globalizációra

A globalizáció a gazdaság, a technológia és a hatalom hálózatai révén válik mindenhatóvá, így valósítja meg céljait, amelyek között legfőbb pozitívumként a termelési kapacitás, a kulturális kreativitás és a kommunikációs képességek megnövekedését szokás leginkább kiemelni. Ezek az előnyök azonban önmagukban is hordoznak ellenmondást (különösen az első, a termelési kapacitások növekedése ad okot sok

⁶ 1992-ben az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága alkotmányellenesnek ítélte és megsemmisítette St. Paul városának rendeletét, amelyben különbséget tesz a rasszista indítékú „támadó szavak” és az antirasszisták „támadó szavai” között. Ebben az esetben Scalia bíró az első alkotmánymódosításra hivatkozva a szólásszabadságot részesítette előnyben a szintén alapvető egyenlőség elvével szemben. A szabadság és egyenlőség viszonylatában, a példaként felhozott, kiélezett helyzetben számos vitatott ítélet született már az Államok történetében. Lásd bővebben: Fiss, M. Owen: *Megosztott liberalizmus*. Bp. Complex, 2013, 162. o.

⁷ A témát számos dokumentált példával alátámasztva részletesen tárgyalja Jared Diamond *Összeomlás* c. könyvében (Typotex, Budapest, 2009).

vitára), járulékos következményeik pedig még súlyosabbak. A társadalmak elveszítik a választás és az irányítás lehetőségét, az egyén mind térben, mind időben kiszolgáltatottá válik, többé szinte már semmiben sem dönthet. A társadalmi ellenőrzés és politikai képviselő hagyományos mechanizmusai többé már nem működnek, és a kis számú, „globopolitáknak” is nevezett eliten kívül az emberek ennek nem örülnek. A legszorosabban vett hétköznapi élet, közvetlen életkörnyezet, a munka, a kultúra, a gazdaság, az ország és végső soron a bolygó feletti ellenőrzés elvesztése enyhén szólva is ijesztő fejlemény. Egy ilyen hatalommal szemben a társadalmi fejlődés régi törvénye szerint alakul ki az ellenállás, amely megkérdőjelezi a globalizáció logikáját. Azt a logikát, amelyet egyre többen érzékelnek a világban eluralkodó káoszoként vagy éppen a káosz okozójaként.

A reakciók sokfélék, és az új, valamint régi eszközök változatos használata jellemzi őket. Csoportok, mozgalmak, kezdeményezések sorolhatók ide, de bizonyos megnyilvánulásaikban nem csupán civilek, hanem nagyobb politikai egységek, kormányok és nemzetállamok is szembehelyezkedhetnek a globalizáció sodrával.

Miért nincs vége a történelemnek? A globális kapitalizmus arcai

Ezek az arcok próbálnak mosolygósak lenni, de nem nagyon megy nekik. A globális kapitalizmus ebben is (mint mindenben) rendkívül erőszakos: tessék elhinni, hogy ő jóságos, hogy a haladás és az emberi boldogság elkötelezett híve, és testvér doktrínájával, a nyugati típusú liberális demokráciával együtt minden gondra az egyetlen megoldás, az egyetlen adható értelmes válasz. Aki ebben kételkedik, netán ezt ki is meri mondani, az populista, nacionalista, fasiszta stb., stb. – az ismerős verkli szerint.

A hétköznapi kisember persze alaptól, helyzetéből adódóan „populista”. Fejcsóválva hallgatja a kinyilatkoztatásokat, miszerint a szabadpiac, a tőke és munkaerő szabad áramlása magától elhozza majd a Kánaánt, hiszen ez a kapitalizmus Szent Grálja. A kisemberben ott motoszkál a kisördög, aki azt duruzsolja a fülébe, hogy egy nagy frászt, a szabadjára engedett tőke és

az „egészséges önzés” doktrínája egy valamit old meg, de azt minden eszközzel és bármilyen áron: minél rövidebb idő alatt minél nagyobb profitot megvalósítani a tőke tulajdonosainak. Ezt látja, ha kinyitja az újságot vagy bekapcsolja a tévét, ez ömlik rá, bárhová lép. Látja, hogy a gazdagok rohamtempóban még gazdagabbak lesznek – akár a világválságok ellenére vagy éppen azoknak köszönhetően – neki és a hozzá hasonló emberek milliárdjainak pedig esélye sincs a felemelkedésre. Még a kiváltságos kevesek, a fejlett országok középosztályai is azzal szembe-sülnek, hogy a jóléti kapitalizmus halott, és ami a helyébe lép, attól mindenkinek összeszorul a gyomra. Választhat, hogy „populista” lesz, vagy irigykedő, megkérdőjelezi a megkérdőjelezhetetlen rendszert, vagy beáll a vágyakozók sorába, és abban reménykedik, hogy valamilyen csoda folytán felemelkedhet a kiváltságosok sorába. (A legtöbben nem is választanak, vegyítik a kettőt – eredményesség szempontjából egyre megy.)

Egy amerikai tanulmány új, máris tömegesnek mondható pszichiátriai jelenségre hívja fel a figyelmet, a nyugati társadalmakban egyre több a beteges álmodozó. „Ábrándozás az élet megrontója, / Mely, kancsalúl, festett egekbe néz” – írta valamikor Vörösmarty, egy olyan világban, amely számos tekintetben, így pl. tempójában, alig hasonlított a miénkhez. (Számos vonatkozásban pedig nyilván igen, de ennek taglalása messzire vezetne.) A megoldatlan és megoldhatatlan élethelyzetek és a „kancsalúl festett eget” minden mennyiségben az emberekre zúdító média együttes hatása, közös kreatúrája ez a szimptóma. Nyilván az emberek természetükből adódóan mindig is hajlamosak voltak az álmodozásra, de a mostani kutatások alanyai közül több mint 50 százalékban akadtak olyanok, akik beismerték, hogy naponta sok-sok órát töltenek képzelte világukban, ahol sikeresek, ismert emberek a barátaik, és persze mindezzel elkápráztatják mostani, valós környezetüket. Értelemszerűen az ezzel töltött idő a munka, a pihenés, a valódi élet rovására megy, amivel egyre távolabb kerülnek a jó vagy jobb élettől. A kulcs itt is, mint annyi más esetben, a mérték: a kutatók szerint egyre több ember esetében beszélhetünk kóros személyiségzavarról, amely boldogtalanná teszi a benne szenvedőket. Nyilván ez ugyanaz az

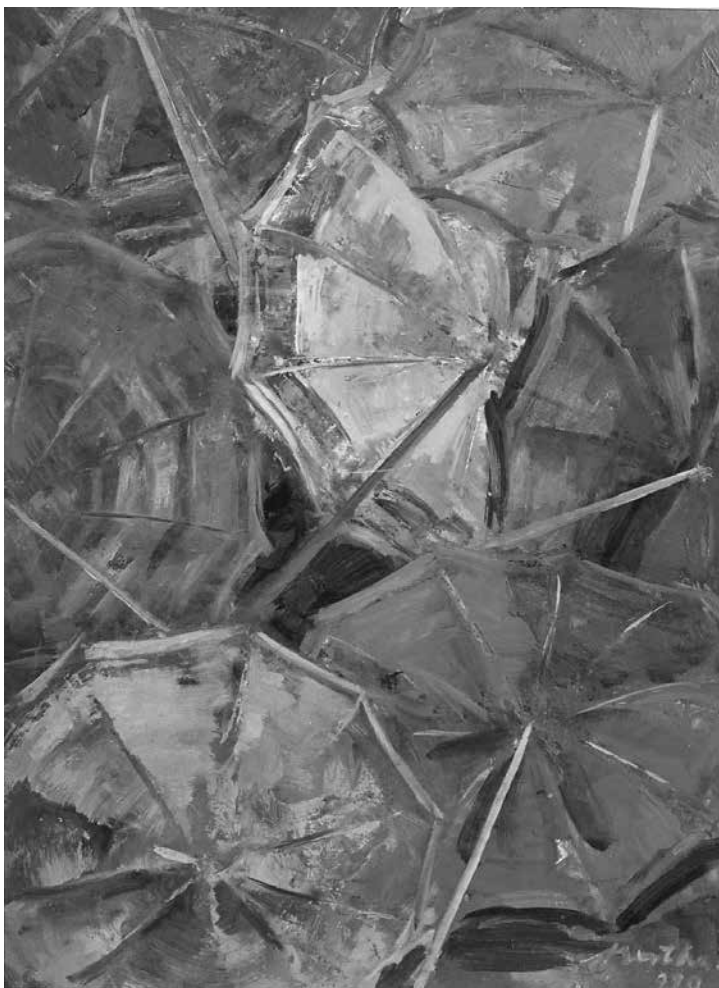
örvény, amely a virtuális világba szippantja be a fiatalok tömegeit. Az alapvető ok az élhető világ elérhetetlensége, a felkorbácsolt, fogyasztásközpontú individuális vágyak és igények szakadatlan áradata, amely meghatározza életünket.

A bírálhatatlan globális kapitalizmust és az őt kiszolgáló tömegmédiát valójában sokan kritizálják. Hangjuk azonban ritkán éri el azt az ingerküszöböt, amitől a globális rend urai tartanának. Ha mégis túl hangos lenne valaki, beindul az ellengépezet, a lojális véleményformálók hada, és minden szinten ízekre szedik a renitens műveket, állításokat. Ez azonban valójában csak marginális csatározás, a tömegek eközben is zavartalanul tömik magukba a reklámozott szemét élelmiszereket, amelyektől persze elhízottak és

betegek lesznek, és ettől mérhetetlen összeget költenek a gyógyszergyárak reklámozott favorit termékeire, közben pedig rendületlenül fogyasztják a médiamonopóliumok által eléjük tálalt tartalmakat. A rendszer működik.

Ha mégis érdekel valakit a kritika, amellyel a „rendszer” egyes renitensek illetik, akkor azért sok érdekes, amúgy egyáltalán nem elzárt vagy különösebben titkolt tényre lelhetünk. (Ennek oka a fentiekén kívül vélhetően az, hogy ezeket a tényeket valójában lehetetlen eltitkolni vagy megmástitani.) Bármilyen jól is hangzik, azért ma már kevesen mernék egy az egyben vállalni Fukuyama⁸ bombasztikus állítását, miszerint a piacgazdaság és a liberális demokrácia az emberi társadalom fejlődésének csúcса, „a történelem vége”.

⁸ Fukuyama: *A történelem vége*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014

Esernyők